

L y m b u s

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Budapest
2014

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Főszerkesztő

Ujváry Gábor

Felelős szerkesztő

Lengyel Réka

Olvasszerkesztő

Nyerges Judit

A szerkesztőbizottság tagjai:

Boka László, Fazekas István, Gecsényi Lajos, Jankovics József, K. Lengyel Zsolt, Kollega Tarsoly István,
Mikó Árpád, Monok István, Pálffy Géza, Petneki Áron, Szentmártoni Szabó Géza, Varga Katalin

A szerkesztőség címe: 1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

E-mail: lereka@freemail.hu

A kötetet kiadja

*a Balassi Intézet, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, a Magyar Nemzeti Levéltár,
a Nemzetközi Magyarástudományi Társaság és az Országos Széchényi Könyvtár*

HU ISSN 0865 0632

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató

Borítóterv: Csizmadia Kata

Nyomdai előkészítés: MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport

A nyomdai munka: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

Tartalom

- 7 KISS FARKAS GÁBOR
Regimen contra pestem. Johannes Jacobus de Castelbarco
orvosi és életvezetési tanácsai Vitéz János számára
- 25 PALOTÁS GYÖRGY
Verancsics Mihály nászdala Szapolyai János és Jagelló Izabella
esküvőjére (1539)
- 45 SÖRÖS BORBÁLA
Verancsics Antal: Elogium Urbani Bathiani (1548 k.)
- 51 KOVÁCS ZSUZSA
Horváth György: Fráter György epitáfiuma
- 57 PETNEHÁZI GÁBOR
Kovacsóczy Farkas kortörténeti feljegyzései (1563–1567)
- 95 REICHARDT GABRIELLA
Nádasdy Anna csejtei tárházának jegyzéke 1617-ből
- 101 VADAS ANDRÁS
Lippay György három levele jobbágynak végvárakba
szökéséről (1642)
- 107 VISKOLCZ NOÉMI
Révay Judit hagyatéki leltára 1643-ból
- 119 FÖRKÖLI GÁBOR
Magyar vonatkozású levelek a párizsi Bibliothèque Nationale
Boulliau–Niccolò Siri anyagában (1659–1664)
- 163 FERENC POSTMA
Warum der ungarische Student Thomas Gyarmati [Gyarmati
Tamás] im Februar 1669 aus der Provinz Friesland verbannt
wurde
- 183 BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND
Magyarországi evangélikus lelkészek Hollandiában (1676)

- 199 SZABÓ ANDRÁS PÉTER
Melchior Genersich rövid lócsei krónikája (1108–1552)
- 229 JANKOVICS JÓZSEF
Ifjú házasság személyi panaszok a férjének röstösége-
és hidegségéről
- 237 BABARCZI DÓRA
Szluka János levele Reviczky Antalnak (Lisszabon, 1753.
április 17.)
- 251 BÁTHORY ORSOLYA
Dobsa Ferenc köszöntő verse Batthyány Józsefhez (1796)
- 275 VADERNA GÁBOR
Gróf Dessewffy József pesti útinaplója 1828-ból
- 293 SAS PÉTER
Janovics Jenő feljegyzése 1919. február 27–28-i beidézéséről
és kihallgatásáról
- 309 TÓTH KRISZTINA
Akik nem voltak ott az 1938-as eucharisztikus
világkongresszuson. A román görög katolikus
püspökök távolmaradása
- 319 BOÉR ILKA
Balogh Jolán levelezése a Székely Nemzeti Múzeummal
(1942–1943)
- 327 GLAVANOVICS ANDREA
Magyar közéleti személyek angol szemmel 1945-ben
- 351 SIMON ZSUZSANNA
Kiadatlan Füst Milán-levelek az MTA BTK
Irodalomtudományi Intézet archívumában (1948–1960)
- 369 GURZÓ K. ENIKŐ
Gerlóczy Gedeon és Dévényi Iván levélváltása Csontváry
felfedezőjével, Lehel Ferencsel és rokonaival

Regimen contra pestem. Johannes Jacobus de Castelbarco orvosi és életvezetési tanácsai Vitéz János számára

A grazi ferences kolostor A 67/36 jelzetű, elsősorban orvosi tartalmú kézirata a magyarországi humanizmus története szempontjából fontos szöveget őrzött meg. A kizárólag orvosi értekezéseket tartalmazó kézirat harmadik ívfüzetében, a 97ra–101ra fólión egy Vitéz János számára készített személyes orvosi tanács (*Regimen contra pestem*) olvasható, amelynek szerzője Johannes Jacobus de Castelbarco (Castro Romano, Castrobarco, Kasselbark), III. Frigyes császár orvosa és politikai tanácsadója. A szöveg a műfaj minden bizonnyal egyik legkorábbi magyarországi emléke, keletkezése megelőzi Johannes de Borgo Mátyás király számára készített személyes orvosi tanácsait.¹ Az alábbiakban a szövegközlést megelőzően röviden bemutatjuk keletkezésének körülményeit.

Johannes Jacobus de Castelbarco személye szinte teljesen ismeretlen mind az irodalom-, mind az orvostörténet számára, és ez elsősorban annak köszönhető, hogy a grazi kéziratban megőrzött szövegen kívül csak egy rövid recept maradt fenn tőle egy 1482–1483 körüli, ismeretlen orvostól származó jegyzetelőkönyvben, ahova a páciensei számára felírt receptjeit dokumentálta.² Ennek ellenére nem jelentéktelen személyről van szó: a dél-tiroli eredetű Castelbarco/Lodron családból származott, és udvari karrierje során nemcsak III. Frigyes császár személyi orvosa lett, hanem diplomáciai küldetéseken is részt vett.

Az értekezés műfaját már a címe is meghatározza: a 14. századtól kezdve elterjedő személyes *regimenek*, azaz életviteli tanácsok közé tartozik. Szemben a *regimen sanitatis*okkal, amelyek a páciens személyétől függetlenül általános tanácsokat adnak, a *consilium*okhoz hasonlóan a *regimenek* is egy, gyakran arisztokrata személy számára készültek, de a *consiliummal* szemben ritkán gyűjtötték egybe őket, és önállóan hagyomá-

¹ Ld. Erlangen, Universitätsbibliothek, Ms. 669. Iohannes de Bosco: *Compendium de regimine sanitatis. Serenissimo [...] dno. Matbie Hungarie Bohemie [...] Comanieque Rex [!] etc. domino meo graciosissimo presens opusculum regiminis in honore et pro conseruanda sanitate Regie Maiestatis Ego mgr. Iohannes de Bosco dioc. Treuerensis Medicine licenciatus ac medicus Cesaree Maiestatis confeci in hunc qui sequitur modum.* A tanulmány elkészítését az OTKA (PD-104316) támogatta. Külön köszönöm Law Šubarić segítségét.

² Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, cod. 5225, f. 117v: *Mixtura contra pestem domini Jacobi de Castro Romano. Inc. Recipe diptami, zeduarie...* A kötetben feljegyzett receptek közül az egyik Petrus de Cibinio (a kéziratban: „Magistro Petro de Zibinio qui laboravit disenteria scripsit D. B. S. dyncitonitem sine speciebus et ut comedetur”, f. 307v.) számára készült. Nem elképzelhetetlen, hogy ő azonos lehet Petrus de Cibinio brassói káptalannal és vizaknai plébánossal, ugyanis a kötetben több „per Salis.” datált recept is található, ami esetleg Vízakna latin nevére utalhat (Salisfodium/Salzburg). Ld. *Urkundenbuch...*, 1892–1991, Bd. 7., 253–254. (Nr. 4396). A kéziratra utalt már SENFELDER, 1904, 48. A vatikáni Cod. Pal. Lat. 1155-ben egy *Antidotarius* egyik receptje mellett olvasható a neve (176v). Ld. SCHUBA, 1981, 113.

nyozódtak.³ Bár nem feltétlenül előzte meg létrejöttüket személyes találkozás az orvos és a beteg között, gyakran tekintettel vannak a címzett egyedi tulajdonságaira, életkorára, eddigi betegségeire, céljuk pedig nem egy betegség gyógyítása, hanem az egészség megőrzése. Jó példa erre az egyik legkorábbi fennmaradt regimen, Ugo Benzi *Libro da conservare la persona in sanitatēja*, amely Niccolò d'Este számára készült. Az egyes személyek számára adott tanácsok, consiliumok gyakran egészülnek ki orvosi receptekkel. A *regimen* legállandóbb része a „hat nem természetes dolog” (*sex res non naturales*) kérdésében adott tanácsadás. Itt pontokba szedve a lakhelyválasztásról, az étkezésről, az ürtkezésről, a mozgásról, az alvásról és a lélek szenvedélyeiről (*de aere, de cibo et potu, de inanitione et repletionē, de motu et quiete, de somnio et vigilia, de accidentibus animae*) olvashatunk személyes tanácsokat a címzett számára, majd ezt követik az adott személy számára egyedileg kiválasztott receptek. Castelbarco Vitéz János számára készült *regimenje* is pontosan ezt a szerkezetet követi.

A műfaj kialakulása szorosan kötődik a padovai egyetemhez, ahol a *consiliumok* és *regimenek* legnevesebb szerzői – Gentile da Foligno, vagy a grazi kódexben is hagyományozott Bartolomeo da Montagnana (kb. 1380–1452),⁴ Petrus Curialti (de Tossignano, kb. 1350–1407),⁵ és Leonardo Bertapaglia (†1460)⁶ – alkottak. Könnyen lehet, hogy Castelbarco is Padovában tanult, de erről nem áll rendelkezésünkre adat.⁷ 1425-ben már doktorként említi egy trentói dokumentum,⁸ 1438-ban egy bécsújhelyi házat bocsát évi bérlet fejében rendelkezésére III. Frigyes császár. Növekvő udvari befolyását tanúsítja, hogy 1441-ben a bécsi orvosi fakultás kért tőle segítséget az orvoslással próbálkozó gyógyszerészek ellen,⁹ 1442-ben megkapja a császártól Auer ob Neumarkt (Aurheim) javadalmát,¹⁰ 1444. május 25-én már a császár doktoraként és tanácsnokaként szerepel,¹¹ s közeli barátja Enea Silviónak: levelében orvosi jellegű, de erősen pajzán szellemességeket ír neki.¹² 1447-ben fontos milánói diplomáciai követséget bízott rá III. Frigyes: Enea Silvio Piccolomini társaságában a Viscontiak kihalása után a császár joghatóságát próbálta – eredménytele-

³ AGRIMI–CRISCIANI, 1994, 19–21. A pestisértekezések eszmetörténeti fontosságáról ld. GECSE, 2014.

⁴ Franco Bacchelli, Bartolomeo Montagnana, ld. in: *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 75, 2011.

⁵ Augusto de Ferrari, Pietro Curialti, ld. in: *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 31, 1985, 432–434.

⁶ PESENTI, 1978, 1–38.

⁷ A bécsi orvoslás padovai kötődéséhez ld. UIBLEIN, 1999. Geremia de Simeoni ott közölt, 1444-ből származó consiliuma az általános tanácsokban sok hasonlóságot mutat Johannes Jacobus de Castelbarcóéval. Ld. még Tiziana Pesenti tanulmányait, pl. PESENTI, 1983, 523–545.

⁸ Giuseppe Ippoliti OFM, Angelo Maria Zatelli, OFM, *Archivi...*, 2001, Guida. vol. 1. Capsae 1–55, 75 („magistro Iohanne artium et medicinae doctore, filio nobilis viri Iacobi Thomei de castro Romano dioecesis tridentinae”).

⁹ KÜHNEL, 1965, 96–97. Vö. KÜHNEL, 1958, 21–22.

¹⁰ AUSSERER, 1902, 55–56. Ld. még HEINIG, 1989, 178–179.

¹¹ *Archivi...*, 186. („Iacobus Iohannes de Castro romano caesaris phisicus miles et doctor, consiliariusque.”)

¹² „De Rotundella cum scriberes, credo inflatum nervum urina magis quam desiderio Veneris stetisse tibi. Namque ut minxisti, et calamus tacuit, quod tuorum paucitas verborum ostendit. Sed illa non tumidas vento vel urina, sed succo pretiosissimo distentas cupit, ideoque scias, te sui non esse idoneum amato-rem. Haec ex ioco dixi. Tu vale et Matheum nostrum Pisanum meo nomine salvum dicit. Ex Prugk die XXVIII Novembris 1444.” PICCOLOMINI, 1909, 452–453.

nül – érvényesíteni a lombard fővárosban.¹³ 1451-ben újabb fontos diplomáciai ügyben vállalt szerepet: Francesco Sforza követe számára szerzett bebocsátást a császár elé, aki hercegi címet szeretett volna III. Frigyesről kialszkodni a Sforzák számára.¹⁴ A Castelbarco által pártfogolt Sforza-követ, Curte de Sceva beszámolójából tudhatjuk meg, hogy Hunyadi János azt javasolta, össze kellene fognia a három érintett félnek, Magyarországnak, Milánónak és III. Frigyesnek a velenceiek ellen.¹⁵ III. Frigyes tanácsosaként Castelbarco minden bizonnyal korábban is ismerte Hunyadi János környezetének tagjait, köztük Vitéz Jánost, de ez alkalommal Milánó-barát politikai szándékaik is találkozhattak, és könnyen kialakulhatott köztük személyes ismeretség is.

Udvari szerepének fontosságát mutatja, hogy 1452-ben Castelbarco fiával együtt részt vett III. Frigyes római bevonulásán, és Enea Silvio *Historia Australis*ában III. Frigyes legközelebbi udvaroncái között („primos suae curiae viros”) szerepelt.¹⁶ 1453 nyarán Enea Silvio Piccolomini egy levelének tanúsága szerint megbetegedett, és emiatt nem tudott segíteni barátja, Johannes Tröster álláskeresésében, de ugyanakkor Enea Silvio egészségéről is ő gondoskodott.¹⁷ Azon a megbeszélésen, ahol Vitéz János, Janus Pannonius és Johannes Tröster találkozott 1454 őszén Prágában, minden bizonnyal nem vett részt.¹⁸ Tröster Vitézhez szóló levele szerint 1454. november 19-én ért Prágából Bécsújhelyre, és ott előbb Suetonius műveit vagy Caesar *Kommentárjait* akarta lemásolni (nyilván patrónusa, Vitéz számára), majd Johannes Hinderbachra és Enea Silviora várt hiába, és miután mindkét terve kudarcot vallott, úgy döntött, hogy megkéri Jacobus császári orvost, azaz Castelbarcót, hogy a pestisre hajlamos időszak miatt állítson össze egy orvosi regiment Vitéz János számára. A mű létrejötté tehát a császári udvarban kegyvesztett, de Vitéz által jóindulattal fogadott osztrák humanista, Johannes Tröster igyekezetének köszönhető, aki a frissen kialakult mecénási viszonyt igyekezett minél több szálon erősebbre fonni.¹⁹ Castelbarco császári diplomataként minden bizonnyal személyesen is ismerte Vitézt, azonban arra, hogy a művet speciálisan Vitéz

¹³ KÜHNEL, 1965, 97.

¹⁴ A küldöttség részletes történetét ld. REINLE, 1993, 259–275.

¹⁵ LAZZERONI, 1940, 251; RANDO, 2008, 102–104.

¹⁶ „Item Her Jacob von Kastelbarck und sin sone, viii (pferde)”. HACK, 2007, 158; PICCOLOMINI, 2009, 2. Bd., 559, és STRNAD, 1997, 345–380.

¹⁷ PICCOLOMINI, 1918, 236: „Dominus Iacobus tunc egrotus fuit neque potuit sermoni interesse.” (Grác, 1453. aug. 25.) és „medicus mihi vir bonus et mei amantissimus [...] nobilis eques Iacobus de Lodrono” (238-239).

¹⁸ Tröster 1454. szeptember 14-én, Prágában ajánlja be magát Vitéz Jánoshoz, október 2-án ír Janus Pannoniushoz, aki a levél szerint épp Prágába érkezett. Erről ld. KISS, 2012, 119–131.

¹⁹ „Petivi Novam nostri Caesaris Civitatem e Praga veniens 19 Novembris ut dum tuam Reverenciam [!] patrem hic opperier, aliquod operis facerem, vel Suetonium rescriberem, aut Commentaria Caesaris. Nullum cum horum feci, neque tunc e Franckfordia rediit Senensis, neque Johannes Hinderpach Caesaris secretarius, qui ea habet in nostri Caesaris iussu, Istriam aut Tergistum rediit, ne inanis [sim, rogavi – KFG.] tamen admodum doctum [ms.: Adydoctum] ac celeberrimum Caesar[is] physicum, dominum Iacobum, ut is, si quid in hoc pestilenciali tempore expertum ratione, experientia aut auctoritate haberet [ms.: -m], id scriptis Tuae Reverendissimae Paternitati mandaret. Fecit libens, mitto libentissime.” (Bécs, 1454. nov. 26.) Brno, Moravská Zemská Knihovna, ms. MK 96, 152v. Vitéznek több Caesar- és Suetonius-kötete is lehetett, vö. CSAPODI–GÁRDONYI, 1984, 90–91, 137–138.

számára állította össze, csak néhány utalást találunk: a regimen említi, hogy a tél közeledtével kerülni kell a forró dolgokat („quia prope hiemem sumus”), és azt is, hogy „bizonyos okból” nem ajánlja Vitéznek az egyébként ízletes nyers mézes póréhagymát (porri crudi cum melle). Nem tudjuk, hogy a váradi püspök megfogadta-e a neki adott javallatokat, de Castelbarco tanácsai önmagukban is jó tekintést nyújtanak a 15. századi arisztokrácia életviteli és étkezési szokásaiba.

Castelbarco művét kísérőlevél előzi meg, amelynek szövege a brnói Morva Könyvtár MK 96 kéziratában (153r–v; Bécsújhelyből, 1454. november 20-ra datálva) és a grazi kéziratban is (datálatlanul) fennmaradt. Ez alapján tehát úgy rekonstrálhatjuk az eseményeket, hogy a Prágából, Vitéz társaságából november 19-én Bécsújhelyre visszatért Tröster tüstént megkérte Castelbarcot, hogy járjon Vitéz kedvében egy pestissal is foglalkozó orvosi tanáccsal, és az meglehetősen gyorsan, már november 20-án elkészítette művét. Ezt küldhette meg saját levelével együtt Tröster november 26-án Bécsből a váradi püspöknek. A grazi kézirat szinte egykorú másolat, mert a Bartolomeo de Montagnanától²⁰ származó *Consilium ad fluxum materiarum* (107ra–128rb) másoló kéz 1455. február 18-ra datálta munkáját („Finitum anno domini M^oCCCC^oLV in die vaschangi”), és ugyanez a kéz másolta a Vitéznek ajánlott *regiment* is.²¹ Nem tudjuk, hogy a császári orvos és tanácsnok kapcsolatfelvétele Vitéz Jánossal csak a Tröster által említett véletlennek köszönhető-e, vagy esetleg diplomáciai szándék is állhatott az orvosi szöveg küldése mögött. Ha volt is ilyen terv, az bizonyosan nem valósult meg Castelbarco halála miatt, amely nem sokkal később, 1456-ban következett be.²² A *Regimen contra pestilentiam* ajánlásának szövegközlésénél elsősorban a brünni kézira (Brünn, Moravská Zemská Knihovna, ms. MK 96, 153r–153v, B) támaszkodom, magát a regiment pedig a grazi codex unicus (Graz, Bibl. d. Franziskanerprovinz, ms. A 67/36, 97ra–101ra, G) alapján közlöm. A latin szöveg klasszicizálása, és ahol lehet, javítása mellett döntöttem, mivel mindkét kézirat meglehetősen hibás szöveget hoz, ettől csak a változatos helyesírású növény- és gyógyszernevek esetében tekintettem el.²³

²⁰ A kor híres orvosa számára Janus Pannonius padovai tanulmányai idején epitáfiumot írt: Epigr. II. 3. („Epitaphium in Bartholomaeum Montagnam physicum.”) Bartolomeo Montagnana, a padovai egyetem nagy híru orvostanára 1452 elején halt meg, ld. *Bacchelli, Bartolomeo Montagnana*, in: *Dizionario Biografico degli Italiani*, 75, 2011,

²¹ A kézirat leírására ld. LACKNER, 151–157, és MAIOLD, 1988, 95–96.

²² AUSSERER, 1902, 57. Fia, Friedrich von Castelbarco „am mittich vor St. Martinstag anno d. 1456” kapta meg apja birtokát, Aurheimot.

²³ A levelet a brünni kézirat alapján betűhíven átírta Szilágyi Emőke Rita, ld. SZILÁGYI, 2012. A szövegben található növény-, állat-, fűszer- és ételnevek átírásánál az anakronisztikus szóhasználat elkerülésére Diefenbach glosszáriumát vettem alapul (pl. narantium, citonia, igmina). Ld. DIEFENBACH, 1857. Az orvosi mennyiségek rövidítései: lb.: libra, unc.: uncia, drag.: dragma, scrup.: scrupulus, gr.: granum, ß: ½ (semis); 1ß: 1½.; ana: egyenlő rész. A mértékegységekről ld. HUNT, 1990, 59–61.

Forrás

Iacobus Iohannes de Castelbarco: Regimen contra pestem ad Iohannem Vitéz episcopum Varadiensem.

Reverendissimo patri ac domino domino Episcopo Varadiensi Cancellario dignissimo Iacobus de Castro Romano Caesaris physicus commendationem.

Cum nulli nisi mentis inopi dubium sit, Reverendissime pater,²⁴ nostras (ut ita dixerim) vitas natura duci, fati²⁵ agi, casibusque plerumque ancipitibus trahi,²⁶ *mori que certum sit, et incertum*, ut ait noster Cicero, *an²⁷ eo ipso die*,²⁸ cum vero nec²⁹ dubium me tenet,³⁰ ea optima sis natura, ut animales vitalesque spiritus³¹ rarissime³² errare contingat, neque ambiguitas ulla,³³ quin pia numina fataque, qui talem tantumque³⁴ genere patrem,³⁵ ad extremos naturales³⁶ terminos conducere velint, qui, ut Platoni placet, *solus³⁷ sibi natus non est*,³⁸ *sed³⁹ partem patria, partem amici* etc. vendicant,⁴⁰ ne malus aliquando insperatusque⁴¹ accidat casus, quem summus ipse⁴² Deus avertat, hoc in loco, eo in tempore, quo contagio pestis plurimos subvertit,⁴³ ammonuit, immo rogavit, quod et avide feci, immo libentissime,⁴⁴ ex Praga nunc veniens tuus⁴⁵ Iohannes, meus alumnus, qui nostro⁴⁶ Reverendissimo patri Senensi et tibi⁴⁷ deditus

²⁴ pater in Christo reuerendissime dubium sit G

²⁵ duci satis G; deici fati B²

²⁶ duci B

²⁷ in B; an ut ait noster Cicero G

²⁸ „Moriendum enim certe est et id incertum, an hoc ipso die.” Cic., *Cato* 74.

²⁹ Cum ... nec: neque G

³⁰ Pater praestantissime *add.* G

³¹ spiritusque vitales G

³² quia *del.* B

³³ ambuguitas ulla B, ulla *om.* G

³⁴ tantum que talem G

³⁵ parentem G

³⁶ naturalem B

³⁷ solos B

³⁸ „Non nobis solis nati sumus, sed ortus nostri partem patria vindicat, partem amici.” Cic., *Off.* 1, 22. (Plat. *Epist.* 9, 358a)

³⁹ ad extremos... sed: *om.* G, cuius ortum

⁴⁰ vendicat B; vendicant ut divino placuit Platoni, ad extremos naturales terminos agere velint G

⁴¹ etiam simul insperatus malus aliquando B

⁴² *om.* B

⁴³ hoc... subvertit: hoc in tempore contagioso pestilentialique subvertat G

⁴⁴ quod... libentissime *om.* B

⁴⁵ tuuus B

⁴⁶ in nostro B; a nostro G

⁴⁷ Reverendissimo patre Senensi et tibi B; Senensi Episcopo patre doctissimo et G

est atque⁴⁸ commendatus, quem Flaccum tuae Reverendissimae⁴⁹ Paternitati scribens vocitavit,⁵⁰ ut consilium conscriberem,⁵¹ quo huius temporis contagia effugere posses⁵² levius. Suscipe igitur, praestantissime Pater,⁵³ me scriptumque⁵⁴ hoc meum, et lege leges, quod auctoritate doctissimorum virorum ac ratione⁵⁵ comperi, experientiaque, quae omnium⁵⁶ rerum magistra est, comprobavi. Neque vereor detrahentium linguam, et huius⁵⁷ praesertim, qui obliquo concutit solum iambo,⁵⁸ cuius aliorum detrahendo⁵⁹ sua laudare nihil facilius est. Dii hunc⁶⁰ perdant. Tu vale optime, et me commendatum habe.⁶¹ Ex Nova Civitate, 20⁶² Novembris Anno etc. liiio.

Reverendissimo in Christo patri ac domino domino Johanni dei gratia Episcopo Varadiensi excellentissimi regis ac Hungariae regni Cancellario dignissimo patri ac domino primariam Iacobus Iohannes de Castrobarco Caesaris physicus commendationem.

Regimen contra pestem divisum in praeservativum et curativum. Primo de praeservativo est inchoandum regimine. O utinam ille assit, qui solus lacrimas sanat, misericors benedictus et excelsus altitonans⁶³ Deus, non *laetitiae dator*⁶⁴ *Bacchus, nec bona Iuno*.⁶⁵ Cum enim conservatio sanitatis in sex partibus ad vitam debite pertinentibus stat, consistitque in aëre videlicet, cibo et potu, inanitione et repletione, motu et quiete, somno et vigilia, et in actionibus animae, ideo de aëre primum dicam, et consequenter de aliis dicere temptabo.

Remedium generale, si fieri potest summum, id atque maximum est: *Cito* pestis principia fugere, *tarde* reverti, et *longe* ire. Si fieri non potest, fiant tunc infrascripta, Galieno *de differentiis febrium* dicente: *fallax est enim, qui putridum expirant aërem, appropinquare, quoniam in continente recipitur*.⁶⁶

⁴⁸ et G

⁴⁹ om. G

⁵⁰ nocitavit G

⁵¹ conscribens B

⁵² evitare possis tua paternitas G

⁵³ praestantissime pater: pater ac Cancellarie dignissime G

⁵⁴ me scriptumque: scriptum G

⁵⁵ doctissimorum virorum ac ratione: ratione doctissimorum virorum G

⁵⁶ quae omnium om. G

⁵⁷ linguam et huius praesertim: linguas et praesertim huius G

⁵⁸ obliquo iam bosolum concutit G

⁵⁹ cui detrahendo aliorum scripta G

⁶⁰ hos G

⁶¹ me Iohannemque tuum commendatum tene G

⁶² A „2o” „secundo”-nak is olvasható lenne, de mint láttuk, Tröster csak november 19-én ért Bécstíjhelyre, és a brnói kézirat sehol nem használ számnevek után „o”-t. A dátumot elhagyja a G kézirat.

⁶³ altidonans G

⁶⁴ detur G

⁶⁵ Cf. Verg., *Aen.* 1. 738. „Adsit laetitiae Bacchus dator, et bona Iuno.”

⁶⁶ Galen., *De diff. febrium*, 1, 3. „Fallax praeterea est conversari cum his, qui tabe tenentur, atque in totum, cum omnibus qui putridum expirant, ita ut domicilia in quibus habitant, graviter oleant.” Galenus, *De*

Secundum generale est excellentias qualitatum evitare, quoniam omnis immoderata discrasia deicit actum propriae virtutis.

Tertium est, ut quantum valemus, ipsius aëris turbulentiam caliginosam evitemus, maxime ex grossis et foetidis vaporibus pluries accidere contingentem, cuius proprium est virtutes cordis et aliorum principalium debilitare membrorum. Similiter consulo, quod sub radiis lunae commodum⁶⁷ intransibilibus non subsistatis, neque in commodis rheumaticis, neque penes res aërem inficientes, ut ubi linum, canabum,⁶⁸ nucis arbores et ficuum et caulium multitudo colitur, aut in foveis macerantur, quorum effectus et foetor tertio criticorum⁶⁹ pessimus existit. Et interdum licet infectio sit in aëre, interdum aut caelestibus tamen aërem vallosum, et non bene eventatum et motum ex flatu venti, et non bene depuratum ex actione solis evitamus, similiter conversationem multorum, praecipue venientium vel stantium in locis talibus. Eligamus potius aërem solitarium, montanum, a paludibus et stagnis remotum, similiter domum et commodum versus orientem discoopertam, non habentem fenestras versus Occidentem vel Meridiem. Et sint pauci et boni regiminis, qui conversantur, ubi sani⁷⁰ et laeti, non timidi, sed fenestrae sint versus Oriens et Septemtrionem, et in mane aperiuntur, ut innovetur aër, et ignis cum iuniperi lignis et frondibus querci, sive vitibus et aliis odoriferis, prius fiat praecipue tempore frigido vel caliginoso. Sed in aestate mane usque ad sero commodum sit pauci luminis.

Et quoniam testante Hippocrate et gloriosis Avicenna Galienoque, qui dicunt, *quod pestilentia interdum est particularis ex fumis male qualitatis cadaverum in praeliis putrefactorum, vel ex terrae motu exeuntium, vel ex contagione aliquorum insectorum ad talia loca venientium*,⁷¹ quemadmodum in istis nostris hic partibus pervenisse credo, quia non est multum generale, quod talis immediate pendet ex formis caeli et imaginibus in circulis suis influentibus corruptionem terrae et aquae et aëri ex diversis coniunctionibus hominibus contrariis facientibus. Et sic constitutio anni fit corruptiva praecipue, cum est coniunctio Saturni cum Marte, et tempora anni non servant naturam suam, quae conservare deberent inferiora bene disposita, ut Hippocrates dicit: *Mutationes temporum maxime generant morbos*.⁷² Et Aristoteles primo Meteorum dicit: *Necesse est mundum hunc inferiorem superioribus latioribus esse contiguum, ut inde omnis virtus gubernetur*.⁷³ Ideo licet de natura caelestium sit conservare inferiora, tamen *de per accidens* propter finem perfectionum soli Deo notum, ex tali coniunctione erit hominibus destructio vel alteri speciei secundum tamen maiorem passi praeparationem. Et quia tres modi mortis in pestilentia reperiuntur: unus est per viam suffocationis causatus a nimio humido, aquoso, crudo, putrescibili. Unde multi subito suffocantur ex

differentiis febrium libri duo, tr. Laurentius Laurentianus, Köln: Eucharius Cervicornus, 1526, A5r–v. A „cito, longe, tarde” Hippokrátészre visszavezethető (*Epidemiorum liber sextus* 5, 20) proverbium.

⁶⁷ Középlatin jelentése „szoba”.

⁶⁸ canapum G

⁶⁹ creticorum G

⁷⁰ sani *dupl.* G

⁷¹ Cf. Avicenna, *Canon de febre pestilentiali*, lib. IV, fen. I. tract. IV, cap. 1–5.

⁷² Hippocrates, *Liber aphorismorum*, sectio 3, 1.

⁷³ Arist., *Meteorologica* I, 1 (339a 21–23).

catarrheis descendentibus in pectoralia facientibus tussim fortem, et venae rumpuntur et spuunt sanguinem et moriuntur, aut extinguunt calorem naturalem cordis et subito moriuntur. Alius modus est per viam vermium qui per humorum putridorum viam, qui cum morsu oris stomachi sensibilissimi, cum aliorum nobilium, statim faciunt syncopim et mortem fumos venenosos ad ipsum effumantes. Tertius modus mortis est per viam alterationis a materia putrida venenosa cor vel alia principalia membra laedente, quae sunt minera vitae. Et quando cor laeditur, tunc sub asellis inflationes apparent, et si epar vel splen, igmina⁷⁴ inflantur, et si cerebrum ab hiis fumis⁷⁵ laeditur venenosis, quandoque epilepsiam causant. Et dum ita cerebrum in peste laeditur, fiunt inflammationes in gula vel secundum aures.

Si in toto putredo est, sunt carbunculi et fiunt in diversis locis, et peiores sunt, quando cordi sunt magis vicini. Ideo ne ad aliquem istorum trium modorum mortis Vestra Reverenda Paternitas veniat, fienda est praevisio rectificando, ut praedixi. Et excessivas qualitates primas sicut nunc cum calidis, quia prope hiemem sumus, et circa finem autumnii, ut per fumigationem iuniperii et trociscis vestris et pomis odoriferis et aliis, ut in regimine medicinarum continebitur. Et cum aliis, quae illic invenietis, a forma cor et membra defendentibus cum confectionibus, herbis, pulveribus, electuariis, pillulis, syrupis, speciebus cum illis, quae in os tenendo cor et alia principalia membra defendentibus, sicut in regimine medicinarum de parte ad partem clare videtis, quae aërem rectificabunt venenosum et mineras vitae confortabunt.

De cibo et potu

Cibi praestantissimae Paternitati Vestrae sint boni nutrimenti, paucarum superfluitatum, ad siccum potius declinantes paucae putrefactionis, ut sunt pulli, perdices, franquillini, capones, aviculae nemorales, haedi, vituli antiqui, et non sint origini propinquaes carnes iuvenum bovum, lepores, capreolae, porci silvestres et omnes fere ferinae iuvenes laudantur, dimittendo agnos castratos, porcos domesticos, quae carnes propter earum nimium humiditatem vituperantur. Similiter de avibus aquaticis loquor, anetae, anseres, grues, ardeae, et similes ut obmittantur, et magis assatae, quam coctae laudantur, quia nimium humidae. Sed si vultis coquere in aqua, tunc in coctionem ponatis limones, vel citronia, vel acetum modicum vel agrestem, vel berberes, vel comedatis cum succo narantii, vel succo granati vel citri cum zuccaris vel melle cocto.

Loco saporis cinnamomum in duplo ad crocum addendo, commiscendo, et sic ille sapor corriget, et valebit cum assata et similiter capparum. Sed tempore quo carnes non comeduntur, tunc bonarum aquarum lutei cancri cum aceto, themali, tructae, persici, fundali, capitones, squalli potius assati, quam alias. Et ova sorbilia recentia et lac acetosum extracto butiro laudatur. Dimittendo omnes alios pisces, sed si aliquando vultis habere galredam vel saporem cum piscibus vel carnibus, faciatis ut supra dixi, quod cinnamomum sit duplum et crocus in quarta parte minus, et aliquid de acetosis

⁷⁴ Ie. inguina, vö. DIEFENBACH, 1857, 298.

⁷⁵ vumis G

praedictis et cum zinziber, coriandris, gariofis, mace et nuce muscata, granis paradisi et pipere longo commiscendo et sandale rubeo et citrino.

Sed de ferculis:⁷⁶ risum cum lacte amygdalarum, quia lac recens propter humiditatem et putrabilitatem suam hic prohibetur, nisi sit acetosum. Idem dico de milio et panico, quia valent de pisis, de lentibus, idem non blites, spinaciae inter caules laudantur, cum multo boragine et petrosilio laudantur. Evitando caules putridos, antiquas carnes, suffumigatas ferinas vel domesticas, pisces non stagnatos, praecipue ex luto foetente omnino dimittendo. Sed de saporibus interdicas salsae ex mero, sit⁷⁷ vel herbis cum aceto vel aliquibus speciebus vestris quas in receptis sequentibus habebitis contusis. Valebunt similiter cappari, sparagi, alei sapes propter appetitum, qui fuerit principaliter cum aceto, laudantur. Fructus horarii sive putrescibiles obmittantur.⁷⁸ Sed granata, narantia, pruna Damascena, citra, lemons, ficus, amygdalae, pineae, passulae, dactyli laudantur. Et similiter marenae, pira assata et citronia⁷⁹ post cibum cum coriandris confectis comesta bene valent, immo reperto suspecto non odientibus odorem suum aleum, praecipue rusticis, sit tyriaca. Similiter cepe cum aceto comestum, immo et raphanus. Simili modo porri crudi comesti cum melle sunt boni, praecipue tempore inito frigido non habentibus ipsorum abominationem, nec aliorum morborum occultorum contrarietatem, quae pro Paternitate tamen Reverendissima vestra propter causam non laudo.⁸⁰ Et tempore calido pestilentiali uti oportet frigidis et acetosis, frigido vero tempore calidis.

Vinum sit potus⁸¹ vester: antiquum clarum mediae potentiae, electum pro cibo licet pro istis temporibus. Pro prima bibitione praecipue frigidis et humidis natura convenienter bibere unum haustum boni Malvatici vini, vel Rivolii muscatelli clari, et magis antiqui, vel alterius optimi vini antiqui de Sirmio etc. Pro stomachi digestionem perficienda omnem potum turbidum vel pendule⁸² evitando, et si vinum modicum sit acetosum, nisi sit prohibens, istis temporibus magis ipsius usus laudatur. Et hora comedendi eligatur, quando appetitus insurgit docente Avicenna: *cum aderit fames, noli tardare, quoniam tolerare famem stomachum malis replet humoribus.*⁸³ Memento tamen surgere cum reliquiis famis.⁸⁴

De inanitione et repletione

⁷⁶ verculus G

⁷⁷ merosis G

⁷⁸ obmittatis G

⁷⁹ ie. cydonia (birs).

⁸⁰ lauda G

⁸¹ potus G

⁸² „Sackwein“ vö. DIEFENBACH, 1857, 422.

⁸³ Vö. Ioannes Mesue, *Mesue et omnia quae cum eo imprimi consueverunt*, Velence, Giunti, 1549, 2. k., 52. „Aboa. dixit: hora comedendi est, cum aderit fames, cum vero aderit, non tolere eam, quoniam tolerare famem stomachum putridis replet humoribus.“ (De medicinis aegritudinum particularium, De aegritudinibus cordis, cap. 6.)

⁸⁴ Avicenna, *Canon...*, lib. 3, 1, doct. 2, 7.

Doctissime pater, non nimium pro vice una capietis cibum, sed ut dixi, cum aliquali fame surgatis, et minus de paucioribus quam ferculis,⁸⁵ sed de bonis utimini autoribus dicentibus: *nihil esse deterius fertilitate tempore saturitatis*. Et inter prandium et cenam stet Paternitas Vestra Reverendissima adminus per VII horas, ut stomachus suam poterit explere operationem Avicenna dicente: *Nichil deterius ponere indigestum super indigestum, potum post cenam dimittendo*.⁸⁶

De motu et quiete

Post cibum sitis laetus modicum gradiendo aut pausando, sed ante cibum bene convenit exercitium conveniens vel fricatio, Galieno dicente: *Qui sanitate non indiget, exercitatio[ne] careat*.

De somnio et vigilia

Caveat Excellentia Vestra a somnio diurno. Si in nocte, VII horis dormiveritis, si non, in dies complere id convenerit dicente Hippocrate: *somnus laudabilis est, qui noctem non effugit et diem non impedit*.⁸⁷

De accidentibus animae

Sit Benignitas Vestra gaudens cum bonis dominis in melodiis, in historiis, et alio modo possibili summi medici et Creatoris nostri, ut facitis non obliviscendo, evitando quantum potestis, graves raras curas et melancolias, et omnia contristantia, quae ossa consumunt virtutes omnes mortificando corporis. Finito regimine vitae per sex res non naturales nunc ad regimen vitae veniendum est per medicinas quas in receptis per litteras alphabeti scriptas esse videbitis, quibus enucleatis⁸⁸ totum regimen pestis praeservativum, ne accadat Deo propitio erit perfectum. Tamen aliqua in fine adiungam pauca de cura, quod si – absit – evenerit, ex quibus sumptis tempestive expertum est. Et habeo paucos, perpaucissimos immo, fere ex peste nullos⁸⁹ interiisse.

Receptae medicinales

- A Recipe laudani unc. I, masticis, thuris, mirrae, storacis, calamitae, ligni aloes, gariofilis, sandalarum ana drag. I, camphorae scrup. β, terbeninae quantum sufficit et fiant trocisci pro fumo.
- B Recipe laudani unc. β, been utriusque, mentae, gariofis, ligni aloes, rosarum rubearum, sandalarum rubearum, maiorannae ana scrup. II, storacis liquidae drag. Iβ, mirrae drag. I, corticum citri, macis ana drag. β, musci, ambrae ana gr. V. Commisceantur cum aqua rosata et simul pomum ambrae pro odore.
- C Recipe masticis drag. IIII, piperis pulverisati drag. II, misce simul cum pistello calido.
- D Recipe cinnamomi unc. I, macis, zinziber, coriandrorum, nucis muscatae, been utriusque, piperis longi, galangae, granorum paradisi, daronici, rorum, ligni

⁸⁵ verculis G

⁸⁶ Hasonlóképp Avicennától idézi egy névtelen orvos regimenje Amorbachi Henrik apát számára: SUDHOF, 1915, 243.

⁸⁷ Hippocrates, *Prognostica* 2, 11–12. Hasonlóan 7 óra alvást javasol Geremia de Simeoni VI. (Habsburg) Albert hercegnek. UIBLEIN, 1999, 170–171.

⁸⁸ enucleatis G

⁸⁹ nullo G

aloes, gariofis ana drag. I, corallorum rubeorum drag. ℞, zeduariae, corticum citri cum seminibus suis ana scrup. I, cardamomi, cubebarum ana scrup. II, croci drag. ℞, zuccari ad pondus omnium, et fiant species.

- E Recipe pillulam contra pestem, quae fuerit ex mirra, aloe et croco drag. III, pillulam contra catarrum drag. I, quibus addantur zeduariae, terrae sigillatae, boli armeni, iacincti vel granatae ana gr. V. Misce cum modico mellis rosati, et fac pillulam XI pro drag.
- F Recipe tyriacae unc. I, Mithridati unc. I℞, misce simul.
- G Recipe abrotani unc. ℞, seminum raphani, se[*minum*] portulacae, boli armeni ana drag. I, pulveris lumbricorum, qui prius stetit in infusione aquae rosatae et in aceto exsiccata drag. III, dyptani drag. I, cinnamoni drag. I℞, zucchari ad pondus omnium. Fiat commixtio.
- H Recipe boli armeni unc. ℞, terrae sigillatae, dyptani, tormentillae, radicis Valerianae, pipinellae, zeduariae, granorum citri ana scrup. I, zuccari ad pondus omnium addendo, corallorum rubeorum scrup. I, smaragdorū gr. V, perlarum scrup. ℞, iacinctorum scrup. I. Fiat pulvis. Potest fieri confectio cum zuccaris et addatur macis drag. I, zuccari electi drag. II in pulvere remanente.
- J Recipe corticum citri, corticum radicum capparorum, berberorum, sandalorum rubeorum, spodii ana drag. II, gariofli, buglossae, melissae, boraginis, cicoreae ana unc. ℞, acetosae epaticae, brassii ana drag. III, scariole agrestis unc. II, seminum communium frigidorum, violarum ana unc. I, thymi, epithymi, mirabolanorum citrinorum, kebulorum, senae, polipodii quercini ana unc. I, agarici, reubarbari ana unc. ℞, succi absintei, succi fumiterrae, succi ebuli, succi plantaginis ana unc. VI, succi citrinorum unc. I℞, dyngridii unc. I℞, zuccari electi lb. II. Et fiat syrupus secundum artem bonae decoctionis, ne putrescat.
- K Recipe boli Armeni, dyptani albi, zeduariae ana unc. ℞, et cum aquae vitae unc. I optime distillata disparantur dragm. VI tyriacae antiqui croci scrup. I, camphorae dragm. ℞, smaragdorū drag. I℞, terrae sigillatae, tormentillae ana unc. I, semen citri Indiorum drag. I, pulverizentur subtiliter et cum syrupo de citro quantum sufficit fiat massa, cum laude dei.

De trociscis signatis per A: antequam exeatis commodum vestrum vel stubam, fumigatis vos semper⁹⁰ cum duobus vel tribus, vel in aliqua olla seu cacubo, quoniam cor confortando aliaque membra ipsumque aërem rectificat.

Item de pomo laudani: praecipue stomacho ieiuno, odoret ipsum tenendo in manu, quia idem sicut fumus praedictus omnia perficit.

Item de C: sumatur ad quantitatem mediae Avellanae in ore, stomacho ieiuno per bonum spatium continue dentibus contundendo, sicut facientis de cera, et eumque, qui in ore a capite defluet, per talem masticationem continue abiciatis, et sic per spatium quartae partis horae faciatis, quoniam quod in capite secure reducitur, et evacuabitur

⁹⁰ serparvas G

per illam viam semel vel bis in septimana faciendo. Et etiam si modicum de elleboro albo pulverisato ad pondus duorum aut trium granorum frumenti cum uno lot[i]one aquae maioranae commisceretur et aliquando pars aliqua huius per nares attraheretur stomacho ieiuno semel in septimana, etiam per nares materiae supernae evacuarentur, et sic caput mundificaretur sine periculo, nisi Paternitas Vestra Reverendissima assueta esset pati fluxum sanguinis narium saepius, quia hoc in casu talem aquam dimittere oporteret principaliter habentibus caput humidum. Semel vel bis in septimana valet praescriptum.

Item de speciebus signatis per D: utamini ad libitum quoniam maxime contra pestem sunt, prohibentque valde putrefactionem ipsarum continuando usum.

Item de pillulis signatis per E: si adfluxus alius non est suspectus, semel vel bis septimana tres, quinque vel septem plus vel minus secundum condicionem sumentis per tres horas ante diem vel quando vadit dormitum. De illis pillulis, quoniam materiam pestilentiam cor et alia membra confortando sine difficultate educunt, et praeservant, ne pestis eveniat.

Item de eo signo per F: sumatur⁹¹ semel in septimana per VI horas ante cibum ad quantitatem ponderis unius ducati, id est drag. 1 pro vice cum vino vel aqua mellissae in tempore frigido, calido vero tempore cum aqua rosata vel acetose. Cor defendendo et per viam sudoris educendo multum praeservat.

Item si suspicio foret ex putrefactione vermium vel morsu vermium quemadmodum dictum est, et quemadmodum prius infectis peste contingit, ante diem per duas horas sumatur huius signati per G ad quantitatem duorum ducatorum pro vice. Et si cum aqua absintei vel decoctionis ipsius sumetur,⁹² maxime proficeret et a tali peste futura ventura prohiberetur.

Item de confectionibus vel pulveribus signatis per H: diebus quibus nec pillulam nec tyriacam sumpsistis, omni die illis praetermissis uti secure potestis, praecipue tempore sancto ieiuno, et in cibariis vestris. Immo cum parte illius pulveris et modico aceto saporem optimum ad modum salsae vel cum vino vel cum brodio, cum carnibus, vel piscibus loco salsamenti uti potestis.

Item de syrupo divino et experto signato per I: die qua nec pillulam, nec tyriacam sumpsistis, si non estis fluxibilis, sumatis unc. 1ß cum aqua rosata; si calor est, vel cum vino bono, si frigus est, per II horas ante diem. Et sic stare ieiunus per VII horas, et sic secundum condicionem sumentis potest sumi plus vel minus semel dumtaxat in septimana dormiendo, si potestis, quoniam est infirmicies infinities expertus contra pestem potus praeservativus, confortativus cordis omniumque membrorum, si venenum, quod pestis est, educit sine molestia et alterationem facit.

Item de electuario signato per K. Si, quod absit, acciderit pestis ante dormitionem eveniretque apostema pestilenticum, quo tempore sumetur cum vino calido vel aqua melissae, si tempus esset frigidum, vel cum aqua rosata vel acetose, si esset calidum tempus unc. 1ß illius electuarii, et bene se cooperiat. Aliquando de tyriaca in illo potu commiscendo potumque illum calide bibendo et sine dormitione sudare temptando

⁹¹ sumatur G

⁹² summetur G

expertum est per viam sudoris idem venenum expellere et aegrum sanari. Et pro certo raro et quasi numquam fallit atque fefellit mihi illud, principaliter cum illud secundo die reiterabam aut tertio, neque simile aut maius vidi.

Item si iacincti, smaragdi, corallus, aut topasius, vel rubinus et etiam zaphirus pendentes essent in collo, valent contra pestem carnem tamen tangendo. Et si ad carnem⁹³ sacculum etiam imponantur paeoniae Romanae semina propter alios saepe occultos morbos etc., bene laudarem. Unde hoc secundum Aristotelem et Albertum Magnum a forma specifica habet, conservant et a veneno.

Pro familia simplicia capiendo. Succus kalendulae sumptus, unus videlicet hausus ante dormitionem postquam sentit apostema, seque cooperiando per viam sudoris educit venenum, liberatque pestilentiali.

Item tres partes cinnamomi et quarta pars croci illud in simul commixtum prohibet putrefactionem sanguinis utendo saepe in saporibus vel alio modo, sicut placet capere.

Item habentibus plenas venas et praecipue, si sunt asueti, de duobus mensibus in duos menses fiat flebotomia, praecipue de vena magna videlicet magis plena ad praeservationem bene conveniret.

Item si caput cum panno grosso ante cibum et totum corpus fricaretur, et communitas gentium et colloquia praecipue cum exteris suspectis evitarentur, ab ira, melancolia, timore se praecavendo maxime ab autoribus laudatur.

Post cibum semper, non tamen ad saturitatem, coriandros praeparatos comedendo nulla post bibitionem facta immediate, dico. Talique tempore plurimus stomacho coitus, praecipue pleno, est evitandus.⁹⁴ Immo res acetosae et agrestes sunt comedendae laudandaeque.

Item si ex necessitate domum exire contingeret aliquando, de zeduarua, sicut esset lens, in ore tenentur integra, non masticando. Vel de cortice citri quodlibet istorum cor defendendo prohibet aërem venenosum ad cor transire.

Item famulis fiat fumus cum iuniperis et foliis lauri, ysopo, absinteo, de mane fumum faciendo.

Pro odore utantur herbis odoriferis, scilicet maioranna, rutta cum aceto.

Item si sumerentur⁹⁵ in mane saepe folia ruttae et ficus tres, duae nuces cum modico sale, valet contra pestem valde, diciturque tyriaca Galieni; aliqui addunt grana iuniperi.

Item pauperes in mane bibant unum bonum haustum vini odoriferi Malvatici, vel alterius fortis, vel haustum urinae recentis unius pueri securat.

Item usus granorum iuniperi praeparatorum per noctem in aceto securat.

Item usus raphani, enulae,⁹⁶ ysopi, scabiosae, marubii simul vel divisim cocta vel cruda cum aceto, vel sine, laudatur.

Similiter cepe, aleum, sperma cervi et oculus cervicis⁹⁷ unicorni valent cum laude omnipotentis Ihesu Christi.

⁹³ A másoló hibának jelöli; talán „ad unum sacculum”.

⁹⁴ Vö. Avicenna, *Canon...*, lib. 3, fen 13, tract. 2, cap. 36 (de rebus quarum usu nocetur stomachus et intestina).

⁹⁵ summentur G

⁹⁶ Valószínűleg nem a Diefenbachnál szereplő enula (üst), hanem Inula (peremizs).

⁹⁷ lege: „cervi seu”?

Rövidítések és irodalomjegyzék

- AGRIMI–CRISCIANI
1994
AGRIMI, Jole–CRISCIANI, Chiara: *Les «Consilia» médicaux*. Turnhout, Brepols, 1994.
- Archivi...*
2001
Archivi principatus tridentini regesta: sectio latina (1027–1777). A cura di GHETTA, Frumenzio e STENICO, Remo, Trento, Nuove Arti Grafiche, 2001.
- AUSSERER
1902
AUSSERER, Karl: *Die Herrschaft Lodron im Mittelalter*. In: *Jahrbuch der K. K. heraldischen Gesellschaft „Adler“*, NF. 12., 1902, 55–56.
- CSAPODI–GÁRDONYI
1984
CSAPODI–GÁRDONYI Klára: *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*. Bp., Akadémiai, 1984.
- DIEFENBACH
1857
DIEFENBACH, Lorenz: *Glossarium Latino-Germanicum mediae infimaeque aetatis*. Frankfurt am Main, Baer, 1857. (Reprint: Darmstadt, WBG, 1997.)
- Dizionario Biografico degli Italiani*
<http://www.treccani.it/biografie/>
- GECSER
2014
GECSER Ottó: *Doctors and Preachers against the Plague: Attitude to Late Medieval Plagne Tracts and Plagne Sermons*, megj. alatt.
- HACK
2007
HACK, Achim Thomas: *Ein anonymes Romzugsbericht von 1452 (Ps-Enenkel) mit den zugehörigen Personenlisten (Teilnehmerlisten, Ritterschlagslisten, römische Einzugsordnung)*. Stuttgart, S. Hirzel, 2007.
- HEINIG
1989
HEINIG, Paul-Joachim: *Musik und Medizin am Hof Kaiser Friedrichs III. (1440–1493)*. In: *Studien zum Personal der deutschen Herrscher im 15. Jahrhundert*, Zeitschrift für historische Forschung 16 (1989), 151–181.
- HUNT
1990
HUNT, Tony: *Popular medicine in 13th c. England*. Cambridge, Brewer, D. S., 1990.

- KISS
2011
- KISS Farkas Gábor: *A magyarországi humanizmus kezdetéről (Pierpaolo Vergerio, Vitéz János és Johannes Tröster)*. In: *Convivium. Tanulmányok Pajorin Klára születésnapjára*. Szerk. TEGYEY Imre, BÉKÉS Enikő, Debrecen–Budapest, 2012, 119–131.
- KÜHNEL
1958
- KÜHNEL, Harry: *Die Leibärzte der Habsburger bis zum Tode Kaiser Friedrichs III.* In: *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, 11 (1958), 21–22.
- KÜHNEL
1965
- KÜHNEL, Harry: *Mittelalterliche Heilkunde in Wien*. Graz, Böhlau, 1965. (Studien zur Geschichte der Universität Wien 5.)
- LACKNER
2006
- LACKNER, Franz: *Katalog der mittelalterlichen Handschriften bis zum Ende des 16. Jahrhunderts in der Zentralbibliothek der Wiener Franziskanerprovinz in Graz*. Wien, ÖAW, 2006.
- LAZZERONI
1940
- LAZZERONI, Enrico: *Vano tentativo diplomatico di Francesco Sforza per ottenere l'investitura imperiale sul Ducato di Milano (1450–1451)*. In: *Atti e memorie del quarto congresso storico lombardo*, Milano, Giuffrè, 1940, 233–268.
- MAIOLD
1988
- MAIOLD, Maria: *Die datierten Handschriften der Universitätsbibliothek Graz bis zum Jahre 1600*. Wien, 1988.
- PESENTI
1978
- PESENTI, Tiziana: *Professores chirurgie, medici ciroici e barbitonsores a Padova nell'età di Leonardo Buffi da Bertapaglia (+dopo il 1448)*. In: *Quaderni per la storia dell'Università di Padova*, 11 (1978), 1–38.
- PESENTI
1983
- PESENTI, Tiziana: *Generi e pubblico della letteratura medica padovana nel Tre e Quattrocento*. In: *Università e società nei secoli*. Bologna, CISSA, 1983, 523–545.
- PICCOLOMINI
1909
- PICCOLOMINI, Enea Silvio: *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*. Hg. WOLKAN, Rudolf. Bécs, Hölder, 1909. (Fontes rerum Austriacarum 61.)

- PICCOLOMINI
1918
PICCOLOMINI, Enea Silvio: *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*. Hg. WOLKAN, Rudolf, III/1, Bécs, Hölder, 1918. (Fontes rerum Austriacarum 68)
- PICCOLOMINI
2009
PICCOLOMINI, Enea Silvio: *Historia Australis*. 2 Bde. Hg. KNÖDLER, Julia, WAGENDORFER, Martin, Hannover, Hahnsche buchlandburg, 2009.
- RANDO
2008
RANDO, Daniela: *Johannes Hinderbach (1418–1486). Eine „Selbst“-Biographie*. Berlin, Duncker&Humblot, 2008.
- REINLE
1993
REINLE, Christine: *Ulrich Riederer (ca. 1406–1462)*. Mannheim, Palatinum Verlag, 1993. (Mannheimer Historische Forschungen 2.)
- SCHUBA
1981
SCHUBA, Ludwig: *Die medizinischen Handschriften der Codices Palatini Latini in der Vatikanischen Bibliothek*. Wiesbaden, Reichert, 1981.
- SENFELDER
1904
SENFELDER, Leopold: *Öffentliche Gesundheitspflege und Heilkunde*. 1904.
- STRNAD
1997
STRNAD, Alfred A.: *Woher stammte Bischof Ulrich III. Sonnenberger von Gurk?* In: UÖ: *Dynast und Kirche: Studien zum Verhältnis von Kirche und Staat*. Hg. GELMI, Josef, GRITSCH, Helmut. Innsbruck, Studien Verlag, 1997, 345–380.
- SUDHOFF
1915
SUDHOFF, Karl: *Pestschriften aus der ersten 150 Jahren nach der Epidemie, des schwarzen Todes. VIII. Pestregimina aus dem westlichen Deutschland bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts*. In: *Archiv für Geschichte der Medizin*, 8 (1915), 236–286.
- SZILÁGYI
2012
SZILÁGYI Emőke Rita: *Vitéz János mecénatúrája: Johannes Tröster és az 1450-es évek*, PhD-dolgozat, Bp., ELTE, 2012.
- UIBLEIN
1999
UIBLEIN, Paul: *Beziehungen der Wiener Medizin zur Universität Padua im Mittelalter. Mit einem Konsilium des Stadtarztes von Udine Jeremias de Simeonibus für Herzog*

Urkundenbuch...
1892–1991

Albrecht VI. von Österreich. In: UÖ: *Die Universität Wien im Mittelalter: Beiträge und Forschungen.* Bécs, WUV-
Univ.-Verlag, 1999.

Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Vol. 1–7. Hrsg. von ZIMMERMANN, F., WERNER, C.,
GÜNDISCH, G. Köln, 1892–1991.